

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ, СОЦІОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ
РОБОТИ**

**СОЦІАЛЬНЕ ВІДНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ, ЯКІ ЗАЗНАЛИ ТРАВМИ
ЧЕРЕЗ ВІЙНУ**

**Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»**

Виконала: здобувачка 2 курсу
07-211М групи
спеціальності 231 Соціальна робота
освітньо-професійної програми
«Соціальна робота»
Наталя МАЛКОВА

Керівник: к.філос. н., доцентка
Ірина ПОЛЩУК

Рецензент: фахівчиня ГО «Центр
допомоги врятованим»
Марина КОЗЕРАЦЬКА

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теорія й методологія соціальної роботи з дітьми, які зазнали травми через війну	7
1.1 Діти, які зазнали травми через збройний конфлікт, як об’єкт надання соціальної допомоги	7
1.2 Особливості соціального відновлення дітей, травмованих війною, як виду технології соціальної реабілітації	16
РОЗДІЛ 2. Технологічні засади організації соціального відновлення травмованих війною дітей	23
2.1 Характеристика проєкту Центру соціального відновлення дітей, травмованих війною	23
2.2 Практичні рекомендації щодо вдосконалення відновлювальних програм у роботі з постраждалими через війну дітьми	34
ВИСНОВКИ	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	41

ВСТУП

Актуальність дослідження. Війна є однією з найбільш руйнівних подій, що впливає на всі сфери життя людини, особливо на дітей, які є найбільш вразливою частиною населення. Діти, які зазнали травматичних подій внаслідок військових дій, стикаються з фізичними, емоційними та соціальними труднощами. Соціальне відновлення таких дітей є важливим процесом для забезпечення їхнього здорового розвитку та інтеграції в суспільство.

Останнім часом актуальності набувають наукові дослідження вітчизняних учених щодо розкриття особливостей організації соціальної роботи в умовах збройного конфлікту різних категорій населення (праці І. Трубавіної, О. Борисової, О. Знаткової, В. Нікітіної, Д. Похилько, Т. Алексеєнко, Н. Лесько, І. Лукашук, Л. Гончарової та багатьох інших). На превеликий жаль, особливостям соціального відновлення дітей, які травмовані внаслідок військового конфлікту, не приділено достатньо уваги наукової спільноти.

Збройний конфлікт на території України призвів до виникнення значної кількості дітей, які зазнали серйозних психосоціальних травм. Війна залишила свій слід на життях тисяч дітей, які втратили своїх рідних, домівки та стабільність. У цьому контексті соціальна робота з дітьми, які зазнали травми, набуває особливої актуальності. Роль соціальних працівників полягає в наданні комплексної допомоги дітям, що включає психосоціальну реабілітацію, соціальну адаптацію та забезпечення правового і соціального захисту.

Діти, які стали свідками бойових дій або втратили близьких, зазнають значних психологічних потрясінь. Серед поширених наслідків – посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресія, тривожні стани, поведінкові проблеми. Війна змінює їхню здатність взаємодіяти зі світом, формує відчуття небезпеки та недовіри до оточення. Діти, які

зазнали травми через війну, часто втрачають не лише свої сім'ї, але й соціальне середовище, що впливає на їхню інтеграцію в суспільство. Перебування в зоні бойових дій або переміщення в інші регіони позбавляє їх можливості отримувати якісну освіту та стабільну соціальну підтримку.

Соціальна робота з дітьми, які зазнали травми внаслідок збройного конфлікту, потребує комплексного підходу, що включає соціальне відновлення, психологічну, соціальну й освітню підтримку. Це й зумовило вибір теми дослідження «Соціальне відновлення дітей, які зазнали травми через війну».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Кваліфікаційну роботу виконано в межах наукової теми кафедри філософії, соціології та соціальної роботи «Сучасні технології формування професійної активності в умовах трансформації сучасного українського суспільства» (державний реєстраційний № 0117U006790). Тему кваліфікаційної роботи обговорено й схвалено на засіданнях кафедри філософії, соціології та соціальної роботи (протокол від 11.09.2023 р. № 1, від 02.09.2024 р. №1), а також затверджено наказом по університету.

Метою роботи розглянути ключові аспекти соціального відновлення дітей, які зазнали травми через війну, розробити проєкт Центру соціального відновлення дітей, травмованих війною, та практичні рекомендації щодо вдосконалення відновлювальних програм у роботі з постраждалими через війну дітьми.

Окреслена мета роботи вимагає виконання наступних **завдань дослідження:**

- обґрунтувати особливість категорії «діти, які зазнали травми через збройний конфлікт» як об'єкту соціально-реабілітаційної роботи;

- проаналізувати особливості соціального відновлення дітей, травмованих війною, як виду технології соціальної реабілітації;
- розробити та описати проєкт Центру соціального відновлення дітей, травмованих війною;
- розробити та надати практичні рекомендації щодо вдосконалення відновлювальних програм у роботі з постраждалими через війну дітьми.

Об’єкт дослідження – соціальна робота з дітьми, які зазнали травми через війну.

Предмет дослідження – технологічні особливості соціального відновлення дітей, травмованих через збройний конфлікт.

Методи дослідження охоплюють як кількісні, так і якісні підходи: *аналіз наукової літератури, документів та статистичних даних, аналіз законодавчих актів, офіційних документів та звітів міжнародних і державних організацій* (вивчення нормативно-правових аспектів соціальної роботи з дітьми, які зазнали травм внаслідок війни, вивчення практики соціальних служб, оцінка ефективності програм і заходів, спрямованих на підтримку таких дітей); *контент-аналіз медіа та соціальних мереж* (вивчення медіа, інтернет-ресурсів та соціальних мереж для аналізу інформації щодо соціальної роботи з дітьми, які постраждали від війни, що дозволяє виявити суспільні настрої, інформаційні кампанії та реакцію громадськості на підтримку таких дітей). Методи дослідження особливостей соціальної роботи з дітьми, які зазнали травми внаслідок війни, дозволяють глибоко зрозуміти потреби таких дітей для розроблення ефективних програм допомоги.

Наукова новизна дослідження полягає в опрацюванні теоретичних наукових джерел та інших видів інформації щодо соціальної роботи з дітьми, які зазнали травм внаслідок війни; розроблено проєкт Центру соціального відновлення дітей, травмованих

війною та практичні рекомендації щодо вдосконалення відновлювальних програм у роботі з постраждалими через війну дітьми.

Практична значущість дослідження. Практична значущість розробленого проєкту Центру соціального відновлення дітей, які зазнали травм внаслідок війни, полягає в його здатності забезпечити комплексну допомогу дітям, що постраждали від війни, сприяти їхньому психосоціальному відновленню та інтеграції у суспільство. Проєкт є важливим інструментом у побудові довгострокових програм соціальної роботи та допомоги дітям, забезпечуючи вчасну та ефективну реабілітацію для запобігання тяжким психологічним і соціальним наслідкам. Проєкт може стати основою для розробки державних програм соціальної реабілітації дітей, постраждалих від війни, та впровадження нових стандартів надання допомоги в межах соціальних служб. Він також може слугувати взірцем для інших регіональних ініціатив.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження було розглянуто та обговорено під час засідань кафедри філософії, соціології та соціальної роботи (протокол від 11.09.2023 р. № 1, від 02.09.2024 р. №1) й попереднього захисту кваліфікаційних робіт. Результати дослідження стали предметом доповіді під час I Регіональної науково-практичної конференції «Теорія та практика соціальної роботи: досвід, сучасний стан, стратегії» для здобувачів вищої освіти та молодих науковців (03-04 грудня 2024 року, м. Івано-Франківськ). Результати дослідження викладено в науковій публікації: Малкова Н. Соціальне відновлення дітей, які зазнали травми через війну. *Магістерські студії: електронний альманах. 2024. Вип. XXIV. С..*

Структура роботи. Кваліфікаційна робота містить вступ, два розділи, чотири підрозділи й список використаних джерел. Основний текст роботи розміщений на 46 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ Й МЕТОДОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ, ЯКІ ЗАЗНАЛИ ТРАВМИ ЧЕРЕЗ ВІЙНУ

1.1 Діти, які зазнали травми через збройний конфлікт, як об'єкт надання соціальної допомоги

Діти, які постраждали від війни, переживають комплекс травм, які охоплюють як фізичні, так і психологічні, соціальні та емоційні аспекти їхнього життя. Соціальна робота з такими дітьми повинна включати систематичну підтримку на всіх рівнях — психологічному, соціальному, медичному та педагогічному. Для забезпечення ефективної допомоги необхідно використовувати індивідуальний підхід до кожної дитини з урахуванням її специфічних потреб і стану.

«Травмою називають потрясіння, викликане якоюсь подією, з якими людина (дитина) не змогла впоратися. Якщо зовсім коротко це — реакція нормальних людей на ненормальну ситуацію, яка завдала шкоди людині на фізіологічному і психологічному рівні» [9].

Уперше у психологічній науці термін та поняття «травма» було введено З. Фрейдом, який є розробником психоаналітичного розуміння травми. «Його теорія відзначається тим, що сама ситуація травми має глибоке відображення у несвідомому людини та постійно збуджується у психічній діяльності, що призводить до невротичних розладів. Цікаво, що Фрейд підкреслював, що причиною травмування є не сама ситуація травми, а сприйняття цієї ситуації людиною. Це спричиняє роздвоєння Его, що збільшує тривожність та розширює травматичне фантазування» [17].

Богоніс Ю. та Андрейко Б. виділяють два основні види травматизації: пряма та опосередкована. «Пряма травматизація — відбувається лише тоді, коли ситуація прямо впливає та травматизує

особистість. Тут може відбуватись явище випадення контролю над ситуацією, людина стає розгубленою, не розуміє що сталося, де вона, відчуває себе не в безпеці. Опосередкована травматизація – це коли ситуація відбувається не прямо з тою людиною, а з кимось іншим, але вона настільки болісно переживає, що бере психологічно проблему на себе. Таке часто може зустрічатись у сім'ях де хтось загинув на війні, у медиків, у переселенців, рятувальників. Така травматизація відбувається у людей з високим рівнем емпатії» [2].

Види травм, яких зазнають діти внаслідок війни, можуть бути різноманітними і охоплюють як фізичні, так і психологічні аспекти. Ось основні види травм, з якими стикаються діти:

- фізичні травми,
- психологічні травми,
- когнітивні травми,
- емоційні травми,
- соціальні травми,
- морально-етичні травми.

Фізичні травми є результатом безпосереднього впливу воєнних дій на тіло дитини. Вони включають: поранення через вибухи, обстріли, осколки (діти можуть отримати різні ступені поранень під час бойових дій або через випадкове потрапляння в зону обстрілів, контузії та опіки (ударна хвиля від вибухів або пожежі може викликати серйозні пошкодження тіла, мозку чи внутрішніх органів), втрата кінцівок або інших частин тіла (внаслідок вибухів чи обстрілів діти можуть втратити кінцівки, що вимагає довготривалого лікування та реабілітації), інші медичні проблеми, пов'язані з браком доступу до медичної допомоги (хвороби, загострення хронічних захворювань або інфекційні хвороби, пов'язані з погіршенням умов життя та нестачею медичних послуг).

Психологічні травми. Військові дії мають надзвичайно потужний вплив на психіку дитини. Серед основних психологічних травм: посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) (ісля пережитих бойових дій, обстрілів чи втрати близьких діти можуть розвинути ПТСР. Симптоми включають повторні спогади про травму, нічні кошмари, надмірну пильність, уникання місць або подій, що нагадують про травму), тривожні розлади (діти стають надмірно тривожними, бояться шумів, скупчень людей, проявляють страх перед новими ситуаціями або людьми), депресія (внаслідок втрати близьких або через постійний стрес діти можуть впасти у депресивний стан, виявляти байдужість до оточення, знижену активність, втрату інтересу до ігор чи навчання), суїцидальні нахили (через тяжкі психологічні переживання і відчуття безнадії деякі діти можуть проявляти думки або спроби самогубства), проблеми зі сном і апетитом (безсоння, кошмари, зниження або підвищення апетиту — це часті симптоми стресу та тривоги у дітей).

Когнітивні травми. Тривале перебування у стані стресу і страху може негативно впливати на когнітивні функції дитини: погіршення концентрації уваги (діти можуть мати труднощі з навчанням, утриманням інформації та вирішенням завдань через постійне напруження), порушення пам'яті (тривала травматизація може викликати проблеми з короткотривалою або довготривалою пам'яттю), зниження здібностей до планування та виконання завдань (у дітей може розвиватися дезорганізованість, відсутність мотивації та труднощі з прийняттям рішень).

Емоційні травми. Діти, які пережили війну, часто стикаються з емоційними труднощами, які можуть проявлятися наступним чином: відчуття втрати безпеки (постійне перебування у середовищі, де немає гарантії безпеки, може викликати у дітей страх перед будь-якими змінами), гнів і агресія (діти можуть проявляти агресивну поведінку, ставати дратівливими або конфліктними через невміння правильно

обробляти свої емоції), відчуття провини (деякі діти можуть відчувати провину за те, що вони вижили, або за те, що не змогли допомогти своїм близьким).

Соціальні травми пов'язані з порушенням соціальних зв'язків і соціалізації: ізоляція (через війну діти можуть втратити зв'язок з однолітками або опинитися у новому середовищі, де їм важко встановлювати нові контакти), втрата сім'ї (війна може розлучити дітей з їхніми родинами або близькими людьми, що викликає відчуття самотності та ізоляції), проблеми з інтеграцією у новому середовищі (діти, які були вимушені покинути рідний дім, можуть мати труднощі з адаптацією до нових шкіл, громад або соціальних груп).

Діти, які стають свідками жорстоких дій, можуть зазнати *морально-етичних травм*: порушення уявлень про добро і зло (дитина може перестати розуміти базові моральні принципи, відчувати моральну розгубленість через те, що бачить жорстокість і насильство), дегуманізація світу (війна може знищити у дітей віру в справедливість і добро, що ускладнює їхню моральну та соціальну адаптацію в майбутньому).

Детально «психотравму можна охарактеризувати як подію, що змінює стандартний спосіб життя людини, переживання жаху, безвиході, відчуття безсилля після того що відбулося. Руйнівна сила психічної травми залежить від особистісної значущості травмуючої події для людини, ступеня її психологічної захищеності (сили духу) і стійкості до ударів долі» [18].

У своєму монографічному дослідженні «Діти і війна» вітчизняні науковці наголошують: «під час війни діти потерпають від впливу великої кількості травмивних подій, зокрема, від вибухів, руйнувань будівель, артобстрілів, голоду, втрати рідних і друзів. Окрім ризиків фізичного ушкодження та безпосередньої загрози життю, дитина зазнає множинних і хронічних психологічних травм. Не в останню чергу це

стосується численних одночасних втрат (домівки, домашніх тварин, улюблених іграшок, близьких людей, які загинули) і розлучень (наприклад, з татом чи братом, які лишаються в Україні, коли дитина з мамою їде за кордон). Тобто, відбувається раптова і часто масова втрата ресурсів, яка потенційно посилюється з часом» [9].

Війна має надзвичайно руйнівний вплив на психіку та розвиток дітей. Діти можуть зазнавати таких психологічних проблем: посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), тривожність та депресію, розлади поведінки й соціальну ізоляцію.

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) – складна психологічна проблема травмованих війною дітей. Діти, які стали свідками або безпосередньо постраждали від насильства чи втрати, часто розвивають симптоми ПТСР. Це може проявлятися у формі страхів, нічних кошмарів, агресії або апатії. Тривожність та депресія у такої категорії дітей виявлятимуться через постійне відчуття небезпеки або втрати рідних людей призводить до розвитку тривожних розладів, які можуть бути хронічними. Багато дітей після травматичних подій проявляють проблеми з поведінкою, труднощі у встановленні соціальних контактів, що може спричинити їхню ізоляцію.

«Ці симптоми вказують на можливий розвиток посттравматичного стресового розладу (ПТСР), який може виникнути після психотравмуючої події. Особа, яка зазнала травмуючої ситуації, може відчувати втрату віри в світ та людей, втрачаючи інтерес до майбутнього і переживаючи страхи і тривогу, пов'язані з минулим. Вона може відчувати себе відокремленою та непотрібною, мати проблеми зі сном, апетитом та виявляти емоційну нестабільність і депресивний настрій» [2].

Специфіка психологічних та соціальних потреб виступають основними викликами, з якими стикаються соціальні працівники під час роботи з травмованими від війни дітьми.

Діти, які зазнали травми через війну, мають унікальні психологічні потреби, обумовлені важкими переживаннями та психічними порушеннями. Основними з них є: потреба в емоційній стабільності, психологічна реабілітація, відчуття втрати та жалоби, потреба у відновленні довіри, емоційне вигорання.

Діти, які стали свідками насильства, втратили близьких або зазнали фізичних травм, часто відчують інтенсивний страх, тривогу та почуття безпорадності. Соціальні працівники повинні забезпечити умови, в яких діти почуваються захищеними та емоційно стабільними.

Війна провокує розвиток посттравматичного стресового розладу (ПТСР) у багатьох дітей. Вони можуть мати тривожні симптоми: постійні спогади про травматичні події, кошмари, проблеми з концентрацією та емоційною регуляцією. Ці діти потребують професійної психологічної допомоги, включаючи когнітивно-поведінкову терапію, арт-терапію та інші методи роботи з травмою.

Діти, які втратили родичів або друзів, можуть довго переживати почуття втрати та суму. Важливо надавати підтримку в процесі проживання жалоби та допомагати їм висловлювати свої почуття в безпечній обстановці.

Війна часто руйнує довіру до світу дорослих і суспільства в цілому. Діти стають замкнутими, можуть відчувати злість і відчай. Соціальні працівники повинні працювати над відновленням їхньої довіри до навколишнього середовища через безпечні стосунки та стабільну підтримку. Постійне переживання негативних емоцій через пережиті травми може спричиняти емоційне вигорання. Діти потребують допомоги в управлінні емоціями та саморегуляції.

Війна викликає значні зміни в соціальному функціонуванні дітей. Їхні соціальні потреби включають соціалізацію та підтримку контактів, освітню підтримку, підтримку членів родин, підтримку в саморозвитку та самооцінці.

Багато дітей відчують ізоляцію після травматичних подій, особливо якщо вони втратили сім'ю або перебувають у новому середовищі. Вони потребують допомоги в адаптації до нового оточення, налагодженні соціальних зв'язків та взаємодії з однолітками. Багато дітей через війну втратили доступ до нормальної освіти. Відновлення освітнього процесу та інтеграція в нові шкільні колективи є ключовими соціальними потребами, які допомагають дітям отримати стабільність і можливість подальшого розвитку.

Якщо дитина має сім'ю або опікунів, то важливо забезпечити підтримку для всієї родини, яка також може страждати від наслідків війни, це допомагає створити стабільне соціальне середовище для дитини. Війна може знизити самооцінку дитини, особливо через відчуття безпорадності, тому діти потребують програм, які допомагають відновити їхню віру у власні сили та сприяють саморозвитку через творчі або спортивні заняття.

Важливою складовою роботи з дітьми, які зазнали травми внаслідок війни, виступає соціальна робота.

Основні завдання соціальної роботи з дітьми, які зазнали травми внаслідок війни: психологічна реабілітація, освітня підтримка, соціальна інтеграція.

Соціальна робота з дітьми, які постраждали від збройного конфлікту, має включати роботу з емоційним станом дитини, зняття стресу та допомога у відновленні психічної рівноваги; сприяння доступу до освіти, створення спеціальних програм, що враховують особливості дітей, які зазнали психосоціальних травм; робота з соціальною ізоляцією, допомога в адаптації до нових умов життя.

Для соціальної підтримки таких дітей необхідно використовувати широкий спектр *методів*: індивідуальні консультації з психологом для обговорення особистих переживань та проблем, групова терапія, що допомагатиме дітям спілкуватися з однолітками, які зазнали подібних

труднощів, а як результат сприятиме формуванню відчуття підтримки; арт-терапія, ігрові методики та інші творчі заняття, які сприяють самовираженню та емоційній розрядці дітей.

Ефективність роботи з дітьми, які зазнали травми через збройний конфлікт, досягається завдяки міждисциплінарній співпраці. Психологи, соціальні працівники, медики, педагоги та правозахисники повинні діяти спільно, щоб забезпечити комплексну допомогу, що охоплює всі аспекти життя дитини.

Характеризуючи особливості соціальної роботи з окресленою категорією дітей, необхідно розкрити специфіку програм та інструментів підтримки дітей, травмованих війною, що включають зокрема психологічну реабілітацію, підтримку родин та опікунів, освітні та інтеграційні програми.

Розроблення та впровадження програм соціально-психологічної реабілітації для дітей є одним із пріоритетних напрямів роботи соціальних служб. Такі програми повинні включати елементи когнітивно-поведінкової терапії, а також використовувати методи роботи з травмою (травма-фокусована терапія), що допомагають дітям подолати наслідки психологічних травм.

Окрім роботи безпосередньо з дітьми, соціальні працівники повинні взаємодіяти з родинами або опікунами дітей. Підтримка дорослих, які доглядають за дітьми, допомагає створити стабільне та безпечне середовище для дитини.

Освітня підтримка та соціалізація дітей через спеціальні програми допомагають їм відновити контакт із суспільством та продовжити навчання, незважаючи на кризові обставини. Ці програми повинні включати дистанційне навчання, менторські програми та освітні платформи.

Очевидними, зважаючи на умови сьогодення, виступають виклики та шляхи вдосконалення соціальної роботи, пов'язані з відсутністю

достатньої кількості фахівців та недостатністю ресурсів. Одним із основних викликів у соціальній роботі з дітьми, які постраждали від війни, – це брак кваліфікованих кадрів. Необхідно проводити регулярні тренінги та навчання для фахівців, щоб підвищувати їхню компетентність у роботі з цією особливою категорією дітей. Соціальні служби часто стикаються з браком ресурсів для забезпечення довготривалої підтримки. Для вирішення цієї проблеми потрібне залучення додаткових фінансових та організаційних ресурсів, а також тісна співпраця з міжнародними організаціями.

Соціальні працівники, які працюють із дітьми, травмованими війною, стикаються з низкою значних проблем, що потребують вирішення, зокрема: робота з важкими емоціями (травмовані діти часто проявляють агресію, замкненість або сильні емоційні сплески. Це ускладнює встановлення контакту, тому соціальні працівники повинні володіти навичками роботи з емоційно складними ситуаціями); нестача фахівців і ресурсів (збройний конфлікт призвів до перевантаження соціальних служб, браку кваліфікованих фахівців, що суттєво ускладнює надання якісної допомоги дітям); травматизація соціальних працівників (робота з дітьми, які зазнали травм, може призводити до вторинної травматизації соціальних працівників. Важливою є регулярна супервізія та психологічна підтримка самих фахівців); нерозуміння або недовіра з боку дітей (травмовані діти можуть відчувати недовіру до нових дорослих або відмовлятися від допомоги. Це вимагає довготривалої роботи над встановленням довірливих стосунків та терпіння з боку соціальних працівників); труднощі з правовим і соціальним захистом (часто виникають проблеми з документальним оформленням статусу дітей, які зазнали травм, а також забезпеченням правового захисту. Соціальним працівникам потрібно постійно співпрацювати з державними та міжнародними організаціями для забезпечення прав дітей); соціальні бар'єри (у деяких випадках діти можуть стикатися з

дискримінацією, стигматизацією або нерозумінням з боку оточення, що ускладнює процес їхньої інтеграції в суспільство).

Таким чином, соціальна робота з дітьми, які зазнали травми внаслідок збройного конфлікту, потребує комплексного підходу, що включає психологічну, соціальну та освітню підтримку. Основними завданнями є реабілітація дітей, соціалізація, а також інтеграція їх у суспільство. Успішна робота з цією категорією дітей можлива лише за умови тісної співпраці між різними фахівцями та організаціями. Важливо забезпечити достатню кількість ресурсів та створити умови для навчання соціальних працівників, щоб підвищити якість допомоги дітям, які постраждали від війни.

1.2 Особливості соціального відновлення дітей, травмованих війною, як виду технології соціальної реабілітації

Згадані раніше проблеми, з якими стикаються діти, які зазнали травми внаслідок війни, підтверджують думку про важливість здійснення соціального відновлення, обґрунтовуючи його підходи та методи. Процес соціального відновлення дітей, що зазнали травм через війну, має бути всебічним і включати кілька ключових аспектів.

Соціальне відновлення – це процес допомоги та підтримки людей, які зазнали серйозних життєвих труднощів, травм або втрат, з метою відновлення їхньої соціальної функціональності та інтеграції в суспільство. Цей процес охоплює низку заходів, спрямованих на забезпечення психологічної, емоційної, фізичної та соціальної підтримки, що дозволяє постраждалим особам знову стати активними членами суспільства.

У контексті дітей чи дорослих, які постраждали від війни, соціальне відновлення включає:

- соціально-психологічну реабілітацію (лікування посттравматичних розладів, депресії тощо).
- освітню та професійну адаптацію (повернення до школи або роботи).
- інтеграцію у соціальне середовище через спілкування, групові заняття, участь у громадському житті.
- медичну реабілітацію у разі фізичних травм.

Соціальне відновлення – це процес, спрямований на те, щоб людина змогла подолати наслідки кризи чи травми та продовжити своє життя у нормальних умовах, відновивши стосунки в сім'ї, професійну діяльність та соціальну активність.

Соціально-психологічна допомога є основою відновлення. Для дітей, які зазнали травм, важливо забезпечити: індивідуальну психотерапію (когнітивно-поведінкова терапія, арт-терапія, ігрова терапія, що дозволятиме дитині виражати свої емоції і травматичні переживання); групові заняття (спільні терапевтичні сесії допомагають дітям відчувати, що вони не одні, і створюють підтримку в колективі); підтримка родини травмованої війною дитини (реабілітація не може бути успішною без участі родини, батькам і опікунам також потрібна допомога у тому, як підтримувати дитину).

Важливим аспектом соціальної інтеграції в межах соціального відновлення є повернення дітей до нормального соціального життя. Цей процес розглядається в комплексі наступних аспектів: освіта (відновлення навчання є критично важливим для соціалізації та розвитку дитини. Програми освіти повинні бути адаптовані для дітей, які зазнали психологічних травм. Необхідна інтеграція соціально-психологічної підтримки у шкільний процес); розвиток навичок спілкування (війна може призвести до соціальної ізоляції дітей. Для успішної інтеграції необхідно розвивати навички спілкування та роботи в команді через групові заняття, соціальні проекти та ігрову діяльність); участь у

громадських ініціативах (залучення дітей до волонтерських і громадських програм допомагає повернути почуття приналежності до суспільства).

Діти, які постраждали від війни, часто потребують медичної реабілітації, оскільки фізичні поранення можуть стати причиною інвалідності або хронічних захворювань. Програми соціального відновлення мають включати фізіотерапію та медичну реабілітацію (особливо для дітей, які отримали травми кінцівок, опіки або інші фізичні ушкодження) та психосоматичну підтримку (травми війни часто викликають психосоматичні розлади, такі як головні болі, болі в животі та інші фізичні симптоми, пов'язані зі стресом).

Для ефективного соціального відновлення дітей потрібні скоординовані зусилля держави, неурядових організацій та міжнародних структур. Основні напрямки роботи включають:

- *розробка національних програм реабілітації* передбачатиме те, що держава повинна створювати довгострокові програми, що охоплюють як фізичну, так і психологічну реабілітацію дітей; важливо також забезпечити доступ до таких програм незалежно від місця проживання дитини;

- *розвиток спеціалізованих центрів* включатиме необхідність створювати реабілітаційні центри для дітей, що будуть поєднують медичну, психологічну та соціальну допомогу;

- *підтримка з боку громадських організацій* – важлива складова ефективності процесу соціального відновлення дітей, які травмовані війною. Громадські ініціативи можуть відігравати ключову роль у наданні додаткової допомоги дітям через волонтерські програми, творчі майстерні, культурні заходи тощо.

Діти, які постраждали внаслідок війни, потребують особливого підходу для ефективного відновлення. Загальні програми реабілітації не завжди відповідають унікальним потребам кожної дитини, тому

спеціалізовані програми, які враховуватимуть індивідуальні особливості та забезпечують довготривалу підтримку, є критично важливими. Нижче розглянемо основні компоненти таких програм та їх значення для повного відновлення дітей.

1. *Індивідуальний підхід до психотерапії* – це психологічна оцінка стану дитини: кожна дитина переживає травматичні події по-своєму, тому початковою точкою має бути індивідуальна психологічна оцінка. Це дозволить виявити рівень стресу, симптоми посттравматичного стресового розладу (ПТСР), тривожність, депресію або інші психічні розлади; *персоналізована психотерапія*: для різних дітей можуть підходити різні методи психотерапії. Наприклад, когнітивно-поведінкова терапія (КПТ) підходить для роботи з тривожними розладами, тоді як арт-терапія або ігрова терапія допомагають дітям виражати емоції, коли їм важко говорити про свій досвід.

2. *Медична реабілітація та підтримка* включатиме *індивідуальний медичний план*: діти, які постраждали фізично під час війни, потребують спеціалізованої медичної допомоги. Це може включати реабілітаційні програми для відновлення після травм, операцій або тривалого лікування; *фізіотерапія та лікувальна фізкультура*: для дітей, які мають фізичні поранення або інвалідність, програми фізичної реабілітації мають бути персоналізованими, з урахуванням ступеня пошкодження та можливостей відновлення. Це дозволить поступово відновлювати функціональні можливості та мінімізувати наслідки травм.

3. *Інклюзивна освіта та навчальні програми* повинні включати *індивідуальний навчальний план*: діти, які через війну втратили можливість відвідувати школу або мають проблеми з адаптацією в навчальному середовищі, потребують індивідуальних програм освіти. Такі плани повинні враховувати як емоційний стан дитини, так і можливі когнітивні проблеми, що виникли через стрес або травму; *підтримку інклюзивних шкіл*: освітні заклади повинні бути підготовлені

до роботи з дітьми, які пережили травматичні події. Це передбачає наявність кваліфікованих психологів, соціальних педагогів та навчальних програм, що враховують індивідуальні потреби кожної дитини.

4. *Групові та колективні терапевтичні заняття* повинні включати групову психотерапію й інтеграцію у місцеві громади. *Групова психотерапія* - це колективні заняття допомагають дітям відчувати підтримку інших, що зазнали подібних труднощів. Це дозволяє зменшити відчуття ізоляції та сприяє розвитку навичок соціалізації. Групові терапії можуть включати обговорення травматичного досвіду, арт-терапію, спільні ігри та творчі заходи. *Інтеграція у місцеві громади* уособлює в собі те, що діти можуть брати участь у громадських ініціативах, волонтерських програмах або культурних подіях, що сприяє їхній соціальній адаптації та розвитку почуття приналежності до громади.

5. *Робота з родиною* буде заключатися в *психосоціальній підтримці родини* (важливо працювати не тільки з дитиною, але й з її родиною. Батьки або опікуни також можуть бути травмованими або мати труднощі у підтримці дитини, тому для них необхідно розробляти спеціальні освітні та психологічні програми) та *навчанні батьків* (батьків варто навчати технік підтримки дитини в процесі відновлення, це може включати навички активного слухання, позитивного підкріплення та розпізнавання ознак стресу у дітей).

6. *Довгострокова підтримка та моніторинг* повинна включати довготривалу соціально-психологічну підтримку та регулярний моніторинг процесу. *Довготривалу психологічну підтримку* вбачаємо в тому, що діти, які зазнали травми через війну, можуть потребувати підтримки протягом багатьох років після закінчення бойових дій. ПТСР та інші психологічні розлади можуть проявлятися через тривалий час, тому важливо забезпечити можливість довготривалої терапії. Програми

соціального відновлення повинні включати *регулярний моніторинг психологічного та фізичного стану дітей*. Це дозволить вчасно коригувати план лікування або соціальної інтеграції залежно від потреб дитини.

7. *Програми реінтеграції для підлітків* включатимуть *професійну орієнтацію та підготовку* (для старших дітей та підлітків важливо розробляти програми професійної підготовки, які допоможуть їм визначитися з майбутньою професією та сприятимуть успішній інтеграції у доросле життя. Це може включати тренінги з різних професій, підтримку у виборі кар'єри та стажування) та *соціальну адаптацію у молодіжні середовища* (важливо сприяти соціальній адаптації підлітків через участь у молодіжних організаціях, спортивних секціях та інших формах активного дозвілля. Це дозволить їм розвивати соціальні зв'язки та почуття нормального життя).

Хоча є багато зусиль, спрямованих на допомогу дітям, які постраждали від війни, існує ряд викликів: *недостатність ресурсів* (багато реабілітаційних програм недофінансовані, особливо в умовах тривалої війни); *нерівний доступ до послуг* (діти з віддалених регіонів або з малозабезпечених сімей часто мають обмежений доступ до необхідних послуг); *травматизація суспільства* (соціальне середовище, яке саме перебуває в кризі, може негативно впливати на процес відновлення дитини).

Таким чином, ефективна реабілітація має включати психологічну, медичну та соціальну підтримку, зокрема інтеграцію дітей у суспільство та відновлення їхньої навчальної діяльності. Важливо також створювати спеціалізовані програми, які враховують індивідуальні потреби кожної дитини та забезпечують довготривалу підтримку на шляху до повного відновлення. Створення спеціалізованих програм для соціального відновлення дітей, які зазнали травми через війну, є надзвичайно важливим завданням. Такі програми повинні бути адаптовані до

індивідуальних потреб кожної дитини, включати персоналізовану психологічну підтримку, медичну реабілітацію, освітні ініціативи та довготривалу підтримку з боку сім'ї та громади. Інтеграція таких підходів дозволить забезпечити повноцінне соціальне відновлення дітей, які пережили війну, та сприятиме їх успішній соціалізації й розвитку.

РОЗДІЛ 2

ТЕХНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ВІДНОВЛЕННЯ ТРАВМОВАНИХ ВІЙНОЮ ДІТЕЙ

2.1 Характеристика проєкту Центру соціального відновлення дітей, травмованих війною

Соціальне відновлення дітей, які зазнали травм через війну, є комплексним завданням, що потребує зусиль держави, громадських організацій та міжнародних структур, що мають враховувати вплив війни на дітей, його психологічні та соціальні аспекти. Авторами дослідження розроблено соціальний проєкт Центру соціального відновлення окресленої категорії дітей, діяльність та запровадження якого сприятиме покращувати становище дітей, травмованих війною.

Опис проєкту Центру соціального відновлення дітей, які зазнали травм внаслідок війни

Проєкт Центру соціального відновлення дітей, які зазнали травм внаслідок війни, спрямований на надання комплексної підтримки дітям, що пережили військові дії, втратили рідних або були вимушено переселені. Центр створюється для сприяння фізичній, психологічній та соціальній реабілітації дітей, допомагаючи їм повернутися до нормального життя та інтегруватися у суспільство.

Основні цілі Центру соціального відновлення дітей, постраждалих через війну:

1. *реабілітація та відновлення психологічного стану дітей після травм, пов'язаних із військовим досвідом,*
2. *надання фізичної та медичної допомоги дітям, які зазнали фізичних травм,*
3. *соціальна адаптація та інтеграція дітей у нове соціальне середовище,*

4. *підтримка родин та опікунів* дітей, що зазнали травм, з метою забезпечення стабільного та безпечного середовища для дитини,
5. *запобігання розвитку хронічних психологічних травм* та соціальної ізоляції дітей, які зазнали війни.

Цільова аудиторія, на кого розрахована робота Центру соціального відновлення дітей, які зазнали травми через війну:

- *діти, які зазнали травм через військові дії* – ті діти, хто постраждали фізично або психологічно внаслідок бомбардувань, поранень, втрати близьких, вимушеного переселення,
- *сироти війни* – діти, які залишилися без батьків через збройний конфлікт,
- *діти-переселенці* – ті, хто змушений був залишити свій дім через бойові дії та пристосовується до нових умов життя.
- *родини постраждалих дітей* для надання їм консультаційної підтримки та інструкцій щодо допомоги дітям у подоланні наслідків війни.

Особливостями діяльності розробленого проєкту Центру соціального відновлення вбачаємо у наступних **підходах роботи:**

- *індивідуальний підхід* (кожна дитина отримує індивідуальний план реабілітації та підтримки, враховуючи особисті потреби, тип травми та обставини, за яких вона постраждала),
- *міждисциплінарна команда* (робота Центру побудована на взаємодії різних фахівців – психологів, медиків, педагогів, соціальних працівників, що дозволяє надавати повноцінну допомогу дітям),
- *партнерство з громадськими організаціями та державними установами* (в планах роботи Центру співпраця з державними службами, місцевими органами влади, міжнародними організаціями, що займаються проблемами дітей, постраждалих від війни).

До структури Центру соціального відновлення входять наступні відділення:

- психологічне відділення,
- соціально-реабілітаційне відділення,
- медичне відділення,
- освітнє та навчальне відділення,
- консультаційний центр для батьків та опікунів.

Діяльність кожного запропонованого відділення в межах Центру соціального відновлення відбуватиметься на основі застосування певних завдань та видів роботи кожного, а саме:

1. психологічне відділення:

- психологічна допомога (індивідуальні та групові терапії),
- арт-терапія, ігрова терапія, когнітивно-поведінкова терапія,
- психокорекційні програми для роботи з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР), тривожністю, депресією та іншими психологічними розладами;

2. соціально-реабілітаційне відділення:

- програми соціальної адаптації та розвитку соціальних навичок,
- соціальні тренінги з відновлення комунікаційних здібностей і міжособистісної взаємодії,
- групові заняття з дітьми для відновлення соціальних зв'язків та емоційної підтримки;

3. медичне відділення:

- медична допомога дітям з фізичними травмами,
- фізіотерапія та інші відновлювальні процедури,
- лікування наслідків фізичних травм, отриманих під час війни;

4. освітнє та навчальне відділення:

- педагогічна підтримка дітей, які вимушено перервали навчання через війну,

- допомога у відновленні навчального процесу, коригуюче навчання,
- інтеграція дітей у навчальні заклади за новим місцем проживання;

5. консультаційний центр для батьків та опікунів:

- консультації для батьків з питань психологічної підтримки та виховання дітей, що пережили травму,
- інструкції щодо створення стабільного та безпечного середовища для дітей,
- програми для підтримки емоційної стабільності родин, які постраждали від війни.

Методи роботи Центру соціального відновлення дітей, які зазнали травм внаслідок війни:

- *психотерапія та консультування*: робота з психологічними травмами та емоційним станом дітей через індивідуальні сесії, групові заняття та спеціальні терапевтичні методики,
- *соціальна реабілітація*: залучення дітей до соціально активних програм для відновлення соціальних навичок, покращення комунікації та взаємодії в колективі,
- *освітні програми*: заняття з підготовки дітей до повернення до навчання або адаптації в нових умовах шкільного процесу,
- *медична реабілітація*: лікування фізичних травм і відновлення здоров'я дітей через комплекс процедур.

Очікувані результати проєкту Центру соціального відновлення дітей, травмованих війною:

1. *зниження рівня посттравматичних стресових розладів у дітей, які зазнали війни, та відновлення їхнього психологічного здоров'я;*
2. *підвищення рівня соціальної адаптації та інтеграції дітей у суспільство після пережитих травм;*

3. *відновлення навчальних можливостей* дітей, які вимушено припинили навчання через військові дії;
4. *зміцнення родинних стосунків та підтримка батьків* у подоланні емоційних наслідків війни для дітей;
5. *створення системи стійкої підтримки* для постраждалих дітей та їхніх родин на рівні громад, регіонів та держави.

Особливо важливою вбачаємо в межах роботи Центру соціального відновлення такої категорії дітей програму дій з соціальної адаптації та інтеграції дітей, які зазнали травм внаслідок війни, у нове соціальне середовище, що має на меті полегшити процес переходу цих дітей до нормального життя. Вона включає комплекс заходів, спрямованих на психологічну реабілітацію, соціальну адаптацію та інтеграцію до нових соціальних умов, проведення яких планується за певними етапами.

Етапи програми дій з соціальної адаптації та інтеграції дітей, які зазнали травм внаслідок війни, в межах роботи Центру соціального відновлення:

1. підготовчий етап заключається в *оцінці стану дітей* (первинна діагностика психологічного та фізичного стану дітей, які пережили військові події, для розуміння їхніх потреб) та *плануванні індивідуальних програм підтримки* (розробка індивідуальних планів соціальної та психологічної реабілітації з урахуванням специфіки пережитого травматичного досвіду);

2. психологічна реабілітація пов'язана з проведенням *індивідуальної та групової психотерапії* (забезпечення можливості регулярних зустрічей з психологами та психотерапевтами для обговорення страхів, тривог і переживань; включення таких методів, як когнітивно-поведінкова терапія, ігрова терапія, арт-терапія та музикотерапія), а також у проведенні *тренінгів на подолання стресу та розвитку емоційного інтелекту* (навчання методам управління

емоціями, подолання тривожності та стресу, покращення навичок комунікації та розуміння емоцій інших людей);

3. соціальна адаптація – це залучення до освітніх закладів (створення умов для повернення до навчання в школах, де діти можуть продовжувати навчальний процес у безпечних та підтримуючих умовах), *інтеграційні заходи* (організація інтерактивних заходів, таких як гуртки, спортивні секції, творчі студії, що дозволять дітям відновити навички спілкування, знайти нових друзів і відчути себе частиною громади); та робота із залучення до волонтерських і соціальних проектів (участь у ініціативах, які сприяють взаємодії з місцевою громадою та допомагають дітям відчути власну значимість);

4. навчання життєвих навичок полягатиме у *програмах розвитку життєвих навичок* (навчання навичкам управління часом, вирішення конфліктів, прийняття рішень, розвитку самооцінки і самостійності) та *курсах на підвищення соціальної та культурної адаптації* (навчання поведінки в нових умовах, ознайомлення з культурою і традиціями нового соціального середовища, особливо важливими у випадку переселення до нових регіонів або громад);

5. фізичну та соціальну реабілітацію пов'язуємо із *наданням медичної допомоги та реабілітацією* (забезпечення доступу до медичних послуг і реабілітаційних програм для дітей, які зазнали фізичних травм), а також *спортивними активностями* (проведення регулярних фізичних вправ і участь у спортивних заходах для підтримки фізичного здоров'я та розвитку командної роботи);

6. культурно-освітня інтеграція дітей, які зазнали травми внаслідок війни, - це *залучення їх до культурних заходів* (організація поїздок до музеїв, театрів, екскурсій, що допомагають дітям краще пізнати культуру нового середовища) та *навчальні проекти з метою адаптації до нової системи освіти* (допомога дітям у пристосуванні до

освітньої системи у випадку, якщо вони переселилися до іншого регіону);

7. робота із забезпечення безпечного середовища – це *робота з сім'ями та опікунами* (навчання опікунів та батьків методам підтримки дітей в умовах посттравматичного стресу, підтримка сімей у створенні стабільного емоційного середовища для дитини) та *відновлення почуття стабільності та передбачуваності* (встановлення чіткого розпорядку дня, що включає навчання, дозвілля та психологічну допомогу, для забезпечення почуття безпеки).

Обов'язковим етапом роботи вважаємо **проведення моніторингу й оцінки ефективності запропонованої програми дій** із з соціальної адаптації та інтеграції дітей, які зазнали травм внаслідок війни, в межах роботи Центру соціального відновлення, що полягатиме в періодичному аналізі результатів адаптації (регулярна оцінка успішності адаптаційних заходів через інтерв'ю, анкети, психологічні оцінки та моніторинг успішності у школі) та корекції індивідуальних планів (за результатами моніторингу коригування індивідуальних планів для забезпечення максимальної ефективності заходів адаптації).

Важливою на нашу думку, буде **оцінка ефективності програми**, що полягатиме в оцінці й аналізі психологічного покращення стану дітей (зменшення проявів стресу, депресії та тривожності), успішної соціальної інтеграції (збільшення рівня соціальної активності, кількість нових контактів і друзів), оцінці рівня освітньої успішності (покращення результатів у навчанні та мотивації до навчального процесу), оцінці фізичного здоров'я (покращення загального фізичного стану дітей після участі у реабілітаційних заходах).

Як бачимо, програма дій з соціальної адаптації та інтеграції дітей, травмованих війною, забезпечує комплексну підтримку дітей у всіх сферах їхнього життя. Основними напрямками програми є психологічна реабілітація, соціальна інтеграція, фізичне здоров'я та розвиток

життєвих навичок. Створення стабільного та безпечного середовища, у поєднанні з індивідуальними підходами до кожної дитини, дозволить значно підвищити ефективність процесу адаптації та інтеграції дітей у нове соціальне середовище.

Ключовими для психосоціальної реабілітації та успішної інтеграції у суспільство дітей, травмованих війною, вважаємо і заходи зі створення стабільного та безпечного середовища для них. Такі заходи спрямовані на забезпечення фізичної, психологічної та емоційної безпеки дітей, а також на відновлення довіри до оточуючого середовища.

Зважаючи на категоріальність дітей, з якими працюватиме Центр соціального відновлення, – діти, які зазнали травм внаслідок війни, вважаємо обов'язковим проведення *заходів для створення стабільного та безпечного середовища для таких дітей*, що полягатиме в створенні умов для фізичної безпеки, психологічної підтримки, соціальної адаптації, емоційної стабільності, наданні медичної допомоги в разі необхідності, створення безпечних умов для навчання та розвитку дітей, створення довірливого оточення, юридичний захист та соціальна підтримка таких дітей.

Відповідна робота буде плануватись через певні дії, спрямовані на створення необхідних умов.

1. Фізична безпека:

- *безпечні місця для проживання*: розміщення дітей у безпечних умовах, з належним доступом до санітарних норм, харчування та медичних послуг. Забезпечення відповідної охорони для захисту від можливих загроз;
- *моніторинг умов проживання*: регулярна перевірка житлових умов, шкіл та інших закладів, де перебувають діти, на предмет їхньої безпеки та придатності для життя;

- *евакуаційні плани*: навчання дітей та персоналу основам поведінки у випадку небезпеки, розробка планів евакуації з небезпечних територій у разі загострення бойових дій.

2. Психологічна підтримка:

- *індивідуальні та групові психологічні консультації*: організація регулярних сеансів з психологами для надання емоційної підтримки дітям, які зазнали травм, саме психологічна допомога допомагатиме їм пережити втрати, стреси, страхи та травми, пов'язані з війною;
- *психологічні тренінги для батьків і опікунів*: навчання дорослих методам підтримки дітей у кризових ситуаціях, це може включати техніки емоційного регулювання, підтримку позитивної комунікації та створення довірливих стосунків у родині;
- *арт-терапія, ігрова терапія, музична терапія*: використання творчих методів для подолання стресу та тривожності у дітей, терапевтична діяльність через мистецтво дозволить дітям виразити свої емоції та почуття без загрози.

3. Соціальна адаптація:

- *робота з педагогами та соціальними працівниками*: навчання персоналу, що працює з дітьми, щодо потреб дітей, травмованих війною. Це дозволяє педагогам і соціальним працівникам ефективніше підтримувати процес адаптації дітей до нових умов.
- *інтеграційні програми*: організація занять і заходів, що сприяють соціалізації дітей у нових умовах, це можуть бути спортивні секції, творчі гуртки, культурні заходи та ігрові тренінги для відновлення нормальної соціальної поведінки;

- *залучення дітей до колективних ініціатив*: робота в групах, виконання завдань разом допомагає дітям відчувати приналежність до колективу та відновити навички взаємодії з іншими.

4. Емоційна стабільність:

- *регулярність і передбачуваність розпорядку дня*: створення чіткої структури дня, що включає навчання, відпочинок, заняття з терапевтами та дозвілля, стабільний режим даватиме дитині відчуття передбачуваності та контролю над власним життям;
- *підтримка звичних соціальних ритуалів і традицій*: збереження або відновлення культурних і соціальних звичок, які допомагають дітям зберегти відчуття нормальності, це можуть бути свята, шкільні заходи, ігрові ритуали, які допомагають зберегти відчуття ідентичності.

5. Медична допомога:

- *регулярні медичні огляди*: забезпечення фізичного здоров'я дітей через своєчасні медичні перевірки та лікування, особлива увага повинна приділятися дітям із фізичними травмами або тим, хто має психологічні прояви стресу, такі як проблеми зі сном, тривожність чи соматичні симптоми;
- *реабілітаційні програми*: організація фізіотерапії, логопедичної допомоги та інших відновлювальних процедур для дітей, які зазнали фізичних травм або мають затримки розвитку через стреси війни.

6. Навчання та розвиток дітей:

- *відновлення доступу до освіти*: організація дистанційного або альтернативного навчання для дітей, які через бойові дії

втратили можливість відвідувати школу, це допомагатиме їм продовжувати навчання і зберігати освітні перспективи;

- *психолого-педагогічна підтримка*: допомога дітям з адаптацією до навчання після травмуючих подій, спеціальні програми допомагатимуть відновити мотивацію до навчання та подолати психологічні бар'єри.

7. Створення довірливого оточення:

- *емоційна підтримка з боку дорослих*: соціальні працівники, вихователі та вчителі мають створювати атмосферу довіри, підтримки та безпеки. Важливо, щоб діти відчували, що їхні почуття поважають, що вони в безпеці і можуть спокійно звертатися за допомогою;
- *програми підтримки однолітків*: діти, які мають схожий досвід, можуть допомагати один одному через спеціальні програми взаємної підтримки. Групові терапевтичні сесії дозволяють дітям ділитися своїми переживаннями з іншими, хто пройшов через подібні випробування.

8. Юридичний захист та соціальна підтримка:

- *захист прав дітей*: забезпечення юридичної підтримки для захисту прав дітей-сиріт, вимушених переселенців та інших вразливих категорій. Це включає надання юридичної допомоги для отримання документів, забезпечення прав на освіту та медичну допомогу;
- *соціальні програми підтримки*: співпраця з державними органами та благодійними організаціями для забезпечення дітей необхідними ресурсами – від харчування та одягу до довгострокової підтримки у сфері освіти та зайнятості.

Вважаємо, що для дітей, які пережили травми війни, надзвичайно важливо створити безпечне та стабільне середовище, яке сприяє їхньому фізичному, психологічному та соціальному відновленню. Використання

різних методів підтримки – від психологічної допомоги до соціальної адаптації та медичної реабілітації – забезпечуватиме комплексний підхід, який допомагатиме дітям повернутися до нормального життя і долати наслідки війни.

Таким чином, проєкт Центру соціального відновлення дітей, які зазнали травм внаслідок війни, є надзвичайно важливим для забезпечення комплексної допомоги дітям та їхнім родинам. Завдяки реалізації цього проєкту діти будуть отримувати необхідну підтримку для відновлення після травм, а це дозволить їм адаптуватися до нових умов життя й уникнути довготривалих негативних наслідків, пов'язаних із військовим конфліктом.

2.2 Практичні рекомендації щодо вдосконалення відновлювальних програм у роботі з постраждалими через війну дітьми

Внаслідок війни діти можуть переживати психологічні травми, втрату близьких, руйнування будинків та звичного способу життя, що суттєво впливає на їхній подальший розвиток та соціалізацію.

Необхідність розробки практичних рекомендацій для вдосконалення відновлювальних програм у роботі з дітьми, постраждалими від війни, обумовлена потребою в адаптації існуючих підходів до сучасних викликів. Це забезпечить не лише глибше розуміння наслідків військових травм у дітей, але й допоможе створити ефективніші стратегії реабілітації, спрямовані на їхню психологічну та соціальну адаптацію, інтеграцію в суспільство і відновлення нормального життя.

Військові конфлікти створюють унікальні форми стресу та травм, які можуть проявлятися у вигляді тривожних розладів, депресії,

порушень сну, агресії або відчуженості. Сучасні відновлювальні програми часто не враховують специфічних впливів військової травми, тому необхідно створювати більш адаптовані до цих викликів методики та інструменти допомоги.

Традиційні методи роботи з дітьми не завжди відповідають комплексності проблем, з якими стикаються діти, які зазнали військових травм. Необхідно впроваджувати міждисциплінарний підхід, який включає поєднання психологічної, фізичної, соціальної, освітньої та правової підтримки. Розробка практичних рекомендацій має забезпечити чіткий алгоритм дій для різних фахівців, які взаємодіють з такими дітьми.

Збройний конфлікт породжує нові виклики в реабілітації дітей, і сучасні методики потребують удосконалення. Необхідно використовувати новітні дослідження в галузі психології травм і стресу, а також адаптувати існуючі методи до роботи з дітьми, що пережили бойові дії, евакуацію, втрату сім'ї або переселення.

Багато відновлювальних програм мають короткостроковий характер, тоді як реабілітація дітей, постраждалих від війни, є тривалим процесом. Практичні рекомендації повинні враховувати необхідність системної і довготривалої підтримки, а також інтеграції цих дітей у громади через навчальні заклади, культурні і спортивні ініціативи.

Кожна дитина, що пережила війну, має унікальний досвід та ступінь травмування. Це вимагає розробки індивідуальних програм підтримки, що враховують особисті потреби, вік, рівень травми, наявність або відсутність підтримки з боку сім'ї. Практичні рекомендації мають включати чіткі інструменти для визначення індивідуальних планів допомоги.

Заклади освіти є важливими центрами для реабілітації дітей, оскільки саме там діти повертаються до нормального ритму життя. Практичні рекомендації мають враховувати важливість співпраці між

освітніми установами, соціальними службами та психологами, щоб створити сприятливе середовище для дітей у процесі навчання.

Роль громад і волонтерів є вирішальною у наданні допомоги дітям під час війни. Важливо розробити рекомендації щодо співпраці з громадськими організаціями, які можуть забезпечити додаткову підтримку, включно з організацією тимчасових притулків, дозвілля, психологічної допомоги і соціалізації.

Важливо впроваджувати механізми постійного моніторингу результатів реабілітаційних програм для дітей, які пережили війну. Це дозволить не лише коригувати програму відповідно до індивідуальних потреб дітей, а й оцінювати її загальну ефективність. Розробка рекомендацій має передбачати конкретні інструменти для проведення таких оцінок.

Авторами дослідження розроблено практичні рекомендації щодо вдосконалення відновлювальних програм у роботі з постраждалими через війну дітьми, враховуючи кожен напрям діяльності Центру соціального відновлення такої категорії дітей.

Індивідуалізація підходів до кожної дитини: необхідно розробляти індивідуальні програми підтримки, що враховують вікові, психологічні та соціальні особливості кожної дитини; використання методів психологічної оцінки на початку і під час роботи для корекції програм відновлення відповідно до потреб дитини; залучення фахівців різних напрямів (психологи, психотерапевти, соціальні працівники, педагоги) для формування багатofункціональної команди підтримки.

Комплексний підхід до реабілітації: відновлювальні програми мають охоплювати всі аспекти життя дитини: фізичне, психологічне, емоційне та соціальне здоров'я; організація роботи з дітьми в різних сферах: психологічна допомога, фізична реабілітація, освітня інтеграція, розвиток соціальних навичок; включення спортивних та творчих заходів як важливих інструментів фізичного та емоційного відновлення.

Психологічна підтримка та реабілітація: забезпечити доступ до професійної психологічної допомоги, включаючи індивідуальні та групові терапії; впровадження методів когнітивно-поведінкової терапії, арт-терапії, музикотерапії та ігрової терапії для полегшення травматичного стресу; організація тренінгів для дітей з розвитку навичок подолання стресу, управління емоціями, саморегуляції.

Розвиток соціальних навичок та підтримка інтеграції у громаду: створення умов для залучення дітей до соціальної активності через освітні, спортивні та культурні програми; організація заходів для розвитку навичок комунікації та співпраці, що сприяють соціальній адаптації та інтеграції у нові соціальні умови; підтримка дітей у розвитку дружніх відносин та налагодженні контактів з однолітками.

Педагогічна підтримка та освітня інтеграція: забезпечення підтримки в освітньому процесі через додаткові заняття, адаптацію навчальних програм, розвиток індивідуальних навчальних планів; організація навчальних гуртків і клубів за інтересами, що сприятиме підвищенню рівня освіченості та соціальної активності дітей; залучення дітей до онлайн-освітніх програм у випадках вимушеного переселення.

Взаємодія з сім'єю та опікунами: регулярна робота з батьками або опікунами дітей для навчання їх методам підтримки та управління стресом у дитини; організація спільних заходів, де батьки та діти можуть проводити час разом у безпечній та підтримуючій атмосфері, що сприяє відновленню родинних зв'язків.

Моніторинг та оцінка ефективності програм: впровадження систематичного моніторингу стану дітей, що включає опитування, анкети, психологічні оцінки для оцінки динаміки їх відновлення; оцінка успішності інтеграційних заходів через аналіз соціальних та освітніх досягнень дитини.

Робота з громадами та місцевими організаціями: залучення місцевих громад, освітніх та культурних установ до роботи з дітьми для

організації інтеграційних заходів; формування мережі підтримки через співпрацю з місцевими волонтерськими організаціями, які можуть забезпечити додаткову соціальну допомогу дітям.

Навчання та підготовка фахівців: підвищення кваліфікації фахівців, які працюють з дітьми, через організацію навчальних семінарів, тренінгів з новітніх методів психологічної та соціальної реабілітації; розвиток програм супервізії для соціальних працівників та психологів з метою обміну досвідом і підтримки в роботі з дітьми, які пережили травму.

Підтримка безпечного середовища: забезпечення стабільних умов проживання для дітей: безпечні тимчасові притулки або сім'ї, що можуть забезпечити емоційну підтримку; створення в освітніх установах та центрах соціального відновлення комфортної і стабільної атмосфери для дітей, де вони можуть відчувати себе в безпеці і отримати необхідну допомогу.

Отже, для вдосконалення відновлювальних програм важливо впроваджувати індивідуальний підхід до кожної дитини, забезпечувати комплексну підтримку, включаючи психологічну, фізичну та соціальну реабілітацію. Особливу увагу слід приділяти інтеграції дітей у громаду та освітні процеси, а також систематичному моніторингу результатів їхнього відновлення.

ВИСНОВКИ

Діти, які постраждали внаслідок збройного конфлікту та зазнали травм внаслідок війни, є однією з найбільш уразливих категорій населення, оскільки війна має глибокі негативні наслідки для їхнього фізичного, психічного та соціального стану.

Соціальна робота з дітьми, які травмовані внаслідок збройного конфлікту, – це складна та відповідальна діяльність, що вимагає високого рівня підготовки, емоційної стійкості та багаторівневої співпраці. Ефективна допомога такій категорії дітей передбачає комплексний підхід, який поєднує психологічну підтримку, соціалізацію та інтеграцію у суспільство, тільки через тісну взаємодію між соціальними працівниками, психологами, педагогами та іншими фахівцями можна забезпечити всебічний захист прав і благополуччя дітей, які зазнали травми через війну. Важливим аспектом соціальної роботи, зокрема технології соціальної реабілітації дітей, які зазнали травм внаслідок війни, вважаємо соціальне відновлення.

Авторський проєкт Центру соціального відновлення дітей, які зазнали травм внаслідок війни, спрямований на надання комплексної допомоги дітям, що пережили травматичні події в умовах збройного конфлікту. Центр пропонує міждисциплінарний підхід, який поєднує психологічну, соціальну та освітню підтримку для дітей, що зазнали фізичних, емоційних та психологічних травм. Основними завданнями проєкту визначено:

1. *соціально-психологічну реабілітацію* (індивідуальні та групові консультації, арт-терапія, когнітивно-поведінкова терапія для подолання наслідків травми);

2. *соціальну адаптацію* (програми розвитку соціальних навичок, інтеграція в освітні заклади та громади);
3. *освітню підтримку* (допомога в навчанні, корекційні програми для дітей з затримкою розвитку через травми війни);
4. *робота зі створення стабільного й безпечного середовища* (створення безпечних умов для дітей, сприяння відновленню відчуття безпеки, стабільності та довіри).

Проект передбачає тісну співпрацю з місцевими громадами, соціальними службами та освітніми установами для забезпечення тривалої підтримки та інтеграції таких дітей у суспільство.

У зв'язку важливістю запровадження в роботу Центру соціального відновлення дітей виникає критична необхідність у розробленні практичних рекомендацій для вдосконалення відновлювальних програм, які б відповідали реальним потребам дітей, травмованих війною, та сприяли їхній ефективній реабілітації та інтеграції в суспільство. Автори дослідження розробили такі рекомендації, що включають основні аспекти цієї необхідності: поглиблене розуміння впливу війни на дітей, актуалізація комплексного підходу до кожної дитини, оновлення методик реабілітації відповідно до сучасних викликів, системність та довготривалість підтримки, індивідуалізація підходів у роботі з травмованими дітьми, необхідність інтеграції психологічної підтримки в освітній процес, залучення місцевих громад та волонтерських організацій, моніторинг та оцінка ефективності програм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпалько О. В. Соціальна робота в громаді. Академія праці та соціальних відносин. / О.В. Безпалько. – К.: Центр навч. літератури, 2005. – 172 с.
2. Богоніс Ю, Андрейко Б. Особливості психологічної травми війни у дітей з особливими освітніми потребами. *Габітус. Секція «Вікова та педагогічна психологія»*. Випуск 62. 2024. С. 85-89. URL : http://habitus.od.ua/journals/2024/62-2024/62_2024.pdf
3. Булгакова О., Савченкова М. Психологічні можливості підтримки дітей, які перенесли травматичний досвід. *Наука і освіта*, № 4, 2022. URL : https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2022/4_2022/5.pdf
4. Вереніч Н. Особливості тривожності сучасних підлітків. *Психолог*. 2004. № 23-24 (119-120). С. 41-43.
5. Волинець Н., Сергієнко Ю. Переживання тривожності підлітками-внутрішньо переміщеними особами. *Габітус. Секція «Вікова та педагогічна психологія»*. Випуск 62. 2024. С. 90-95. URL : http://habitus.od.ua/journals/2024/62-2024/62_2024.pdf
6. Гринечко А. Психологія проявів тривожності в онтогенезі особистості. *Український науковий журнал Освіта регіону. Видання № 3. 2013. С. 1-12*. URL : <https://social-science.uu.edu.ua/article/478>
7. Діти та війна: навчання технік зцілення : робочий зошит. Львів : Інститут психологічного здоров'я, 2014. 40 с.
8. Дудко А.В. Хлівнюк Т.П. Основні напрями соціальної роботи з дітьми, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Матеріали до 78-ї студентської наукової конференції: матеріали наук.-практ. конф. (Одеса, 2 червня 2022 р.). Одеса: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2022. С.

189-192

9. Жданович Ю.М. Соціально-педагогічна підтримка дітей вимушених переселенців як наукова проблема [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.com/uk>.
10. Зливков В., Лукомська С., Євдокимова Н., Ліпінська С. Діти і війна: монографія. Київ.-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2023. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734177/1/War_Kids_2022_VL_Zlyvkov_ok.pdf.
11. Зливков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. Київ : Педагогічна думка, 2016. 219 с.
12. Кердивар В.В. Христенко В.Є. Синдром жертви у внутрішньо переміщених осіб із зони локального воєнного конфлікту. Харків, 2021. 143 с. URL : http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/13840/1/Monography_kerdyvar_khrystenko.pdf
13. Класифікація психологічних травм. URL: https://stud.com.ua/141897/psihologiya/klasifikatsiya_psihologichnih_travm
14. Конвенція ООН про права дитини. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
15. Левченко Н.В., Коляда Н.М. Соціально-психологічна підтримка молоді, що постраждала внаслідок війни, в межах діяльності молодіжного центру // Соціально-психологічна реабілітація вразливих категорій громадян від наслідків війни : колективна монографія / [О. Д. Сафін, Н. М. Коляда та ін.] ; за заг. ред. О. О. Кравченко ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини.- ФОП Ямчинський О.В., 2022. – 406 с.

16. Мартинюк Т. Тривожність та психічне здоров'я особистості. Актуальні питання психологічної науки. Вип. 15. Рівне, 2021. С. 85-87.
17. Марціновська І.П. Дисертація – Корекція посттравматичного стресового розладу у дітей із зони військового конфлікту, які мають психофізичні порушення. Кам'янець-Подільський, 2020
18. Музиченко І.В. Ткачук І.І. Шляхи подолання дитячої психотравми в діяльності працівників психологічної служби. Київ 2017
19. Мюллер М. Якщо ви пережили психотравмуючу подію / пер. з англ. Діана Бусько; наук. ред. Катерина Явна. (Серія «Сам собі психотерапевт»). Львів : Видавництво Українського католицького університету: Свічадо, 2014. 120 с.
20. Оніщенко Н.В. Екстрена психологічна допомога постраждалим в умовах надзвичайної ситуації : теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Харків : Право, 2014. 584 с.
21. Петрочко Ж. В. Теорія і практика соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Ж. В. Петрочко. – К., 2011. – 44 с.
22. Про затвердження Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 р. № 1094. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1094-2015-%D0%BF>.
23. Психологічна допомога дітям у кризових ситуаціях : методи і техніки: метод. посіб. / за ред. З.Г. Кісарчук; уклад.: З.Г. Кісарчук, Я.М. Омельченко, І.М. Біла, Г.П. Лазос. Київ : Логос. 2015. 232 с.

24. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник / за ред. З.Г. Кісарчук; уклад.: З.Г. Кісарчук, Я.М. Омельченко, Г.П. Лазос, Л.І. Литвиненко, Л.Г. Царенко. Київ : ТОВ Видавництво «Логос», 2015. 207 с.
25. Робота з травмами війни. Український досвід : матеріали Першої всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 28–31 березня 2018 р.) / [за наук. ред. Л. А. Найдьонові, О. Л. Вознесенської, В. В. Савінова]. – К. : Золоті ворота, 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/711685/1/%D0%A0%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0%20%D0%B7%20%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BC%D0%B0%D0%BC%D0%B8%20%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8.%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D0%B4-%D0%BC%D0%B0%D1%82.%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84.-03.2018.pdf>
26. Семенова Ю.С. Психотравма (психологічна травма): дискусійні питання медицини і психології, Київ. Ст. 50-54.
27. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2–х ч.; Ч.2 (Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми) / А.В. Аносова, О.В. Безпалько, Т.П. Цюман та ін. / За заг.ред.: Т.В. Журавель, З.П. Кияниці. К.: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 352 с.
28. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2–х ч.; Ч.2 (Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми) / А.В. Аносова, О.В. Безпалько, Т.П. Цюман та ін. / За заг.ред.: Т.В. Журавель, З.П. Кияниці. К.: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 352 с.

29. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період : метод. рек. / Н.П. Бочкор, Є.В. Дубровська, О.В.Залеська та ін. – Київ: МЖПЦ «Ла Страда-Україна», 2014. –С. 80-81.
30. Стрілецька І. І. Особистісна тривожність як складний полідетермінований психічний процес. Інсайт : [зб. наук. праць студентів, аспірантів та молодих вчених / ред. кол. І.В. Шапошникова, О. Є. Блинова та ін.]. Вип. 13. Херсон : ПП Вишемирський В.С., 2016. С. 299–301.
31. Томчук С. М., Томчук М. І. Психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі : монографія. Вінниця : КВНЗ «ВАНО», 2018. 200 с.
32. Трубавіна І.М., Куратченко І.Є. Методичні рекомендації «Сприяння соціальній роботі в умовах гуманітарної кризи». Харків: ХНПУ, 2017р. 28с.
33. Трубавіна І.М., Куратченко І.Є. Методичні рекомендації «Сприяння соціальній роботі в умовах гуманітарної кризи». Харків: ХНПУ, 2017р. 28с.
34. Туриніна О.Л. Психологія травмуючих ситуацій. Київ 2017
35. Халько М. С. Емпіричне дослідження переживання тривожності у дітей молодшого шкільного віку. Теорія і практика сучасної психології. 2019. № 1, т. 2. С. 139–142. URL : http://tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2019/part_2/28.pdf/.
36. Центр громадського здоров'я МОЗ України. Вплив стресу на організм дитини. чим можуть допомогти батьки і коли варто звертатися до лікаря. 2019р URL: <https://phc.org.ua/news/vpliv-stresu-naorganizm-ditini-chim-mozhut-dopomogtibatki-i-kolivarto-zvertatisya-do>
37. Шебанова В.І. Практики консультування та терапії в кризових ситуаціях. Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2017. 136 с.

38. Шебанова В.І. Психологічна допомога дитині, що зазнала насильства. Херсон : ПП Вишемирський В.С., 2017. 252 с.
39. Шевчук А.М. Особистісні зміни у постраждалих унаслідок надзвичайної ситуації: дис. ... канд. псих. наук. Харків, 2013. 225 с.
40. Юдіна А. В., Ошерова І. П. Специфіка взаємозв'язків тривожності та прояву агресивності в українських жінок в умовах війни. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія : Педагогіка і психологія.* 2023. № 1. С. 156-164. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vduep_2023_1_18.3